

AFYON KARAHİSAR'DA ESKİ MEZARLIKLAR VE GERİYE KALANLAR

Mustafa GÜLER *

Afyon Karahisar'da ilk yerleşimin milâttan evvel III. binlerde olduğu yapılan arkeolojik kazılarla tespit edilmiştir. Bununla beraber şehir sınırlarında bulunan en eski mezarlıklar ve mezar taşları Roma dönemine aittir¹.

Şehirde varlığı bilinen en eski Müslüman kabri Battal Gazi diye bilinen Abdullah ibn Battal(v.122/740)'a aittir. Abdullah ibn Battal Emevî ordularının 98-122/712-740 seneleri arasında yaptıkları Rum seferlerinde bulunmuş ve Akronion (Afyon) yakınlarında meydana gelen muharebede şehit düşmüştür². Anadolu'nun bir çok yerinde Battal Gazi'ye ait mezarların varlığı bilinmekte ise de bunlar sonradan onun adına yapılan makamlardır.

Türkler'in şehri fethedip iskâna açmalarının ardından günümüze kadar şehir kesif bir yerleşime sahne olmuştur. Bugün olduğu gibi geçmişte de çok önemli yollar üzerinde bulunan Afyon Karahisar, zamanla Evliya Çelebi'nin tabiri ile insan kaynayan bir merkez hâlini almıştır³. Nüfusun bu derece kesâfet arzettiği şehirde, ölenlerin defnedilmesi maksadıyla çok sayıda mezarlık oluşturulmuştur. Müslümanlar tarafından inşa edilip yakın döneme kadar varlığını devam ettiren en eski kabristan "**Kadınana Mezarlığı**"dır. Burası Anadolu Selçuklu Sultanı III. Alaeddin Keykubat (697-702/1298-1302)'ın kızı Asiye Sultan tarafından inşa

* Arş. Grv. AKÜ. Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

¹ Bu mezarlıkların ekserisi sanduka biçiminde yapılmış olup Afyon Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir.

² Pertev N Boratav, "Battal", *İA*, II, İstanbul, s. 344.

³ Kaleye çıkarak şehre yukarıdan bakan Evliya Çelebi, Afyon'un kalabalığına ve zenginliğine işaret olarak şöyle der: "*Fakat aşağıdaki büyük şehir olan varoşu, tamamen kalenin bulunduğu dağı kuşatan 4000 saraylar ve konaklardır. Şehri gören kırk-elli bin ev var zanneder ama, hakîr şer'îyye sicillâtından ve esnaf şeyhlerinden, askerî serçeşmelerinden, şehbenderlerinden, köy kethüdalarından alıp yazdım.....Bu şehir gayet kalabalık adam deryasıdır.*" Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VIII, İstanbul 1985, s. 507-508.

ettirilmiştir⁴. İlk olarak bin kişilik ve mahzen şeklinde yapılan bu kabir sonraki dönemlerde genişlemiş, beylikler ve Osmanlılar zamanında şehrin en büyük kabristanı halini almıştır.

Kadınana Mezarlığı hariç yakın döneme kadar şehirde bulunan diğer mezarlıklar şunlardır:

Olucak Mezarlığı: Kadınana'dan sonra şehrin en büyük kabristanı olup dört ayrı kısımdan oluşmaktaydı. Bunlar: Dombalçeşme, Kadioğlu Bahçe, Karakuyu ve aynı adı taşıyan Olucak mezarlıklarıydı.

Yarenler Mezarlığı: Kanaatimize göre Yarenler camiinin haziresi olarak inşa edilen bu mezarlık sonraları büyüyerek müstakil bir hal almıştır. Aynı şekilde Sülüm Camii'nin yanındaki **Dört Direkli Musalla Mezarlığı**, Kurra Camii'nin yanında bulunan **Güçük Minare Mezarlığı** ile **Otpazarı Camii Mezarlığı** da başlangıçta birer hazire iken sonradan büyüyerek müstakil mezarlık haline gelmiştir.

Cenkçi, Taşpınar, Devrane, Şhreküstü, Kayadibi, Kubbeli, Sarıkız, Debboy, Semerciler Mezarlıkları ise, camii etrafında değil müstakil olarak kurulmuşlardır.

Şehirde bu umumi mezarlıkların yanında ailelere mahsus özel mezarlıklar da vardı. Bunlardan başlıcaları Germiyan Paşa soyuna ait **Kadınlar Pazarı Mezarlığı** ile Çelebiler'in defnedildiği **Çelebiler Mezarlığı** idi. Bir diğer özel mezarlık ise Mürdümek Sultan'a ait olan kabrin çevresinde kurulmuştu.

Afyon Karahisar şehir merkezinde yakın döneme kadar çok sayıda Ermeni ile Yahudi yaşamakta olup bunlara ait üç tane gayr-i Müslim kabristanı vardı⁵.

⁴ Yusuf İlgar, "Tarih içinde Afyon Karahisar'da Kaybolan Eserlerimiz-II, (Medrese-Mektep ve Mezarlıklar)", III. Afyon Karahisar Araştırmaları Sempozyumu, 22-24 Ekim 1993, Afyon 1994, s. 227.

⁵ 1914 yılında yapılan şehir planına göre bu mezarlıklardan biri bugünkü Belediye binasının arkasında, diğeri Yeşiyol ile Ambaryolu'nun kesiştiği mahalde üçüncüsü de Karşıyaka Mahallesinde idi. Bunların ilk ikisi Hristiyan üçüncüsü Yahudi mezarlığıydı.

Afyon, ilk olarak diğer bütün şehirler gibi kalenin bulunduğu tepenin etrafında ve tarıma elverişli olmayan bir alanda kurulmuş ve büyümüştür. Geçmişte şehirlerde yaşayan insanlar geçimlerini daha çok topraktan karşıladıklarından, yerleşim yerleri ziraate elverişli olmayan mahallere doğru genişlemiştir. Bu hâl Afyon gibi bugün şehir merkezi durumunda olan yerleşim yerlerinde hatta kasabalarda bile rahatlıkla müşahede edilebilir⁶. Cumhuriyetin ilânından sonra sanayileşmeye önem verildiği ve tarıma elverişli olan düzlük arazilerde yapılaşma, altyapı gibi temel hizmetlerinin gerçekleştirilmesi daha kolay olduğu için; şehirler, eskiden olduğu gibi yamaçlara doğru değil, ovalara doğru büyümeye başlamıştır. Bu temayülden ilk olarak şehirlerin dışında kurulán mezarlıklara etkilenmiştir. Demiryolunun bugünkü mahalden geçmesi, şehrin büyüme yönünün bu tarafa olacağına açık bir göstergesiydi. Fakat buna en büyük engel şehrin hemen dışında bulunan fakat ovaya açılan bütün alanı kaplayan Eski Mezarlık(Kadınana Mezarlığı) idi. Günümüzde şehrin en işlek caddelerinden biri olan Bankalar Caddesi'nin her iki yanında kurulmuş olan Kadınana Mezarlığı 1925 yılında kaldırılmıştır. Aynı şekilde Yarenler ve Olucak Kabristanları da yeni imar anlayışı gereği kaldırılarak boşalan alanlar imara açılmıştır.

Şehrin düzenli ve planlı gelişmesi için zarurî bir girişim olan bu faaliyetlerde esas yanlışlık, her biri nadide birer vesika olan tarihî kitabelerin özenle muhafaza edilmeyip, rasgele atılmasında ve mezarlıkların çok acemice boşaltılmasında yapılmıştır. Bilhassa Kadınana Mezarlığı'nda bulunan eski ve yeni cenazelerin çıkartılmasında yapılan yanlışlar, hemen birkaç sene sonra halkı olumsuz yönde etkilemiştir. Şöyle ki, toprak altında bulunan bakteriler, mezarlara konulup bir müddet sonra çürümeye başlayan cesetleri parçalayarak çeşitli birimlere ayırırlar. Ceset yapısında çokça bulunan proteinler bu parçalama sonucunda, amonyağa(NH₃) dönüşür. Eğer yer altında bulunan bazı maddeler bu gazı kendi bünyelerine

⁶ Meselâ Osmanlı Devletine Başkentlik yapmış olan Bursa Uludağ'ın eteklerinde kurulmuş ve büyümüşken günümüzde maalesef yapılaşma Türkiye'nin en verimli ovasını hedef almıştır. Aynı durum Kütahya, Manisa, Balıkesir gibi şehirlerde de müşahede edilebilir.

çekmezlerse, açıkta kalan gaz, yukarıya çıkarak havaya karışır. Bu maddenin bulunduğu havayı teneffüs edenlerde bazı olumsuz etkiler meydana getirir. Çünkü Amonyak zehirli bir madde olduğundan vücutta devamlı olması gereken enerji(ATP) sentezini engeller⁷. Hz. Peygamberi'in tavsiyesi ile onbeş asırdır bütün Müslüman mezarlıklarına sıkça dikilen selvi, ardıç, göknar ve çam gibi iğne yapraklı ağaçların kökleri toprakta bulunan amonyuma ihtiyaç duyduklarından hem kendi besinlerini alırlar, hem de böylesine zehirli bir gazın havaya karışmasını engellerler. Bu ağaçlar da bir gelenek olarak mezarlıklara dikildiğinden amonyak gazının etkisinde çevre sakinlerini korur⁸.

Kadınana Mezarlığı'nın kaldırılması sırasında ise; hem mezarlıkta bulunan selvi, göknar, çam ve ardıç gibi ağaçlar hiç gereği yokken kesilmiş, hem de cesetler hijyenik şartlarda çıkarılıp nakledilmemiş ve toprak altından tam bir boşaltma yapılamamıştır. Bu bilinçsizce davranış ise bir müddet sonra etkisini göstermeye başlamıştır. Neticede 1925-1927 yıllarında şehirde toplu çocuk ölümleri yaşanmıştır⁹.

Müslüman-Türk Milleti tarafından ebedî vatan tutulan Anadolu toprakları, bu anlayışa uygun olarak baştan başa abidelerle donatılmıştır. Vatanımızın her tarafında bulunan camiler, medreseler, imaretler, kervansaraylar, çeşmeler, hamamlar ve benzeri eserler bu ülkenin bizim olduğunu gösteren birer tapu senedidirler. Bu mimari eserler gibi büyük şehirlerden en küçük köylere kadar, her yerde var

⁷ İsmail Kocaçalışkan, "Mezarlıklara Dikilecek Bitkiler ve Çevre Sağlığı Açısından Önemi", *Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri, Sempozyum Bildirileri*, İstanbul 18-20 Aralık 1998.

⁸ Aynı bildiri.

⁹ Günümüzde sayıları az da olsa bu hadisenin canlı şahitleri halen mevcuttur. Onların anlattıklarına göre: 1925'de Kadınana Mezarlığı'nın kaldırılmasından ardından, bilhassa mezarlığa yakın mahallelerde oturan ailelerin sokakta oynayan küçük çocuklarında hastalıklar belirmeye başladı. Ardından aynı hastalığa yakalanan bu çocuklar birer ikişer vefat etmeye başladılar. Ölüme sebep olan hastalığın mezarlıktan yayıldığını fark eden halkın bir kısmı ya şehrin uzak mahallelerine taşınmış ya da küçük çocuklarını mezarlığa uzak yerlerde oturan akrabalarına göndermişlerdir. Bu şekilde mezarlık mahallinden uzak tutulan çocuklara hastalık sirayet etmemiştir.

olan mezar taşları da bu toprakların bize ait olduğunu gösteren, aynı zamanda her biri kıymetli bire vesika olan nadide eserlerdir. Diğer bütün tarihî eserler gibi Mezar taşı kitabelerinin korunması da bir zarurettir. Buna rağmen pek çok tarihî eser bilinçsizce tahrip edilmiş, çeşme, han, hamam, medrese ve cami gibi bazı tarihî eserlerin kitabelerini kazımıştır. Bu tahribattan tabiatıyla mezar taşları da nasibini almıştır. Sonuçta toplumun yüzlerce yıllık hafızasını taşıyan birçok eser ortadan kalkmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün tarihi eserlerin, tarihî kalıntıların korunmasına dair net ve müspet tavrına rağmen¹⁰ binlerce eser maalesef talan edilmiş ve varlığını sürdürememiştir. Bu talandan etkilenen yerlerin başında Afyon mezarlıkları gelmektedir. Şehirde bulunan bazı kişilerin şahsî tasarrufları ve bilgisizlikleri sebebiyle mezarlıkları hedef seçtikleri bazı kaynaklarda yer almaktadır.

¹⁰ Atatürk, Millî Mücadele yıllarından itibaren gittiği her yerde tarihi eserlerin korunması için çaba göstermiştir. Nihayet 19 Ocak 1919 da gittiği Konya'dan zamanın Başbakanı İsmet İnönü'ye çektiği şu telgraf onun bu husustaki hassasiyetini sergilemektedir. *"(Acele ve Mühimdir) Konya 20.02.1931 Başvekil İsmet Paşa Hazretlerine, Son tedkik seyahatimde muhtelif yerlerdeki eski, ve medeniyet eserlerini gözen geçirdim: 1-İstanbul'dan başka Bursa, İzmir, Antalya, Adana ve Konya'daki mevcut müzeleri gördüm. Buralarda şimdiye kadar bulunabilen bazı eserler muhafaza olunmakta ve kısmen de ecnebi mütehassısların yardımı ile tasnif edilmektedir. Ancak memleketimizin hemen her tarafında emsalsiz defineler halinde yatmakta olan medeniyet eserlerinin çıkarılarak ilmi bir surette muhafaza ve tasnifleri ve geçen devirlerin sürekli ihmali yüzünden pek harap bir hale gelmiş olan abidelerin muhafazaları için müze müdürlüklerinde ve harfiyat işlerinde kullanılmak üzere arkeoloji mütehassıslarına kat'î lüzûm vardır. Bunu için maarifçe harice tahsile gönderilecek talebeden bir kısmının bu şubeye tahsisi muvafık olacağı fikrindeyim. 2-Konya'da asırlarca devam etmiş ihmaller sebebiyle büyük bir harabe içinde bulunmalarına rağmen sekiz asır evvelki Türk medeniyetinin hakiki şaheserleri sayılacak kıymette bazı mebâni vardır. Bunlardan bilhassa Karatay Medresesi, Alâeddin Camii, Sahipata Medrese, cami ve türbesi, Sırçalı Medrese ve İnce Minare, derhal müsta'cilen tamire muhtaç haldedirler. Bu tamirin gecikmesi, bu abidelerin kâmilin inkırazını mucip olacağından, evvelâ asker işgalinde bulunanların tahliyesini ve kâffesini mütehassıs zevat nezaret ile tamirini temin buyurulmasını rica ederim. Gazi M. Kemal", Mehmet Önder, "Vakıf Eserlerinin Onarımında Atatürk'ün Emirleri", Vakıf ve Kültür, C. I, S 1, Ankara Mayıs 1998, s.4-8.*

Tamamen ortadan kaldırılan Tahtalı Mezarlığı'nın yıkılması bu tahribata örnek gösterilebilir¹¹.

Anadolu toprakları hem İslâm evveli dönemden, hem de Selçuklular, Beylikler ve Osmanlılar devrinden kalma binlerce onbinlerce nadide eseri sinesinde muhafaza etmekte olduğundan, bilhassa XX. Asrın başlarından itibaren tarihi eser kaçakçılarının ve antikacıların bir numaralı ilgi merkezi olmuştur. İlk olarak batılıların eski Anadolu Uygarlıkları ve Bizans eserlerine karşı gösterilen bu ilgi, daha sonra Anadolu Selçuklu ve Osmanlı eserlerine yönelmiştir. Osmanlı Devleti'nin son döneminden itibaren yöneticilerin tarihî eserlerin korunması konusunda gerekli hassasiyeti göstermemeleri sebebiyle küçük büyük binlerce kıymetli eser çeşitli yollarla Avrupa ve Amerika'ya kaçırılmıştır. Hali hazırda Avrupa kütüphanelerinde bulunan birçok eserin yazma orijinal nüshaları bu durumun en canlı misalleridir.

Bu kaçakçılık furyasından maalesef mezar taşları da nasibini almıştır. Aslında bulunduğu yerde durduğunda bir kıymet arzedecek olan bu taşlar, eski yazılı her şeyin büyük paralar kazandırdığını duyan cahil kişiler tarafından yerlerinden sökülmüş veya en azından başlıkları kırılarak satılmaya çalışılmıştır. Ancak büyük zorluk ve gizlilik içinde uzak yerlere götürülen bu taşların bir değeri olmadığını gören kişiler, onları geri getirmek yerine, en yakın çöplüğe veya yol kenarına atarak ortadan kalmasını kolaylaştırmışlardır¹².

Tasfiye edilen mezarlıklardaki mezar taşları ne yazık ki, ya kırılıp parçalanarak rastgele sağa sola atılmış, yada inşaat temellerinde dolgu malzemesi olarak kullanılmıştır. İşte böylesine bir katliamdan şans eseri kurtulmayı başaran mezar taşlarının bir bölümü yakın zamana kadar İmaret Camiinin yanında bulunan Türk İslam Eserleri

¹¹ Ömer Fevzi Atabek, *Afyon Vilayeti Tarihçesi*, (yay. Turan Akkoyun), Afyon 1997, s. 99.

¹² Mesela Kütahya iline bağlı Hisarcık ilçesinde bölgeyi ilk fethedenler tarafından tesis edilen **Seydi Rasul Zaviyesi**'ne ait mezar taşları 1970'li yıllarda cahil bazı kişilerce yerlerinden kaldırılıp satılmak üzere uzak merkezlere götürülmüş, ancak taşları satamayan kişiler neredeyse sekiz asırlık tarihi sinelerinde barındıran bu kıymetli vesikaları alelade çöplüklere atmışlardır.

Müzesi'nde muhafaza edilmiş, iki sene evvel de Afyon Arkeoloji Müzesine nakledilerek korumaya alınmışlardır¹³.

Yazımızın başında zikrettiğimiz ve şehir merkezinde varlığı bilinen mezarlıklardan, hatta hazire*lerden nerede ise hiç birisi bugün mevcut değildir. Küçüklü büyüklü sayıları yirmiyi geçen mezarlıklardan geriye sadece **Mürdümek Sultan Mezarlığı** kalmıştır. Bu günkü haliyle daha çok bir hazireyi andıran mekânda otuz kadar mezarlık olmasına rağmen onaltı mezarın yeri taşlarla belirlenmiştir. Onaltı mezarlıktan ise sadece ikisinde kitabe vardır. Bu taşlardan birisi Mürdümek Sultan'a ait olan lâhitin üzerindedir. Kitabede herhangi bir isim ve tarih yoktur. Resimde de görülen bu kitabede Kelime-i Tevhid¹⁴ ve lâhitin yanında büyükçe bir levhada Besmele yazılıdır. Üzerinde kitabe bulunan diğer taş ise muhtemelen Mürdümek Sultan'ın torunlarından Aişe binti Mehmed'e aittir¹⁵.

Şehirde bulunan eski camilerin yanlarında ve muhtemelen eski hazirelerin kalıntıları olan az sayıda orijinal mezar taşı mevcuttur. Bu mezarlık ve kitabelerin buldukları yerler ve mahiyetleri şöyledir:

I-Akmescid Camii'nin girişinde sağda bulunan ve sonradan tamir gördüğü anlaşılan tek kabir orijinal özellikler taşımaktadır. Kabir taşının temel özelliği kitabenin iki parça halinde her iki taşa da yazılmış olmasıdır. Mezar taşı kitabesi geleneğinde nadir görülen bu özellik son derece önemlidir. Taşlardan birincisinde: "*Teveffa el-merhûm ve'l- ma'fûr el- mu'înu el- muhtâcu li 'ınayeti rahmetillâhi te'âlâ*"; ikincisinde ise: "*Hacı Hamza el- ma'rûf hoca kitabeti gaferallahu te'âlâ ve'l cemi'u felveti müniri âhiret(?)*" yazılıdır¹⁶.

¹³ Müzenin Kurtuluş Caddesine bakan sağ tarafında bulunan taşların nerelerden alındıklarına dair kayıtları mevcuttur.

*Hazire: Camii, Medrese, İmaret gibi yapıların bahçelerinde kurulan daha çok buralarda vazife yapanların gömüldüğü küçük özel mezarlıklara denir.

¹⁴ Resim, 1.

¹⁵ Resim 2. Kitabenin Lâtince okunuşu şöyledir: "*Virdiler eline/ ecel şerbetini/ lezzeti zehirden acı/ merhûm ve ma'fûr / Aişe binti Mehmed/ ruhu için Fâtiha*". Mezkur taş Mürdümek Sultan'a ait olan lâhitin sağ tarafında yer almaktadır.

¹⁶ Resim 3.

II-Mevlevi Tekke Camii Haziresi'nden¹⁷ geriye kalan ve vatan şairi Namık Kemal'in annesi ve Abdüllâtif Paşa'nın kızkardeşine ait kabir: Camii girişindeki kitabeye göre, adı geçen cami çevresinde daha evvelden bir hazirenin olduğu anlaşılıyor. Ancak bu hazirenin de hangi sebeble yıkıldığı hususu şüphelidir. İşte adı geçen hazireden geriye kalan tek orjinal kitabeye sahip bu kabir Gurre-i şevval 1264/Eylül 1848 tarihlidir.¹⁸

III- Ot Pazarı Camii'nin arkasında bulunan tek kabrin kitabesinin bir kısmı kırık ve bir kısmı kaybolmuş olduğundan kime ait olduğu ve hangi tarihte inşa edildiği bilinmemektedir. Halen sağlam olan mezarlığın diğer tarafındaki taşın üstü sarıktır. Dört yanında ise hamd-şükür-tevhid ve şehadet kelimeleri yazılıdır. Sonradan tamir gördüğü anlaşılan kabrin üstü revaklarla örtülüdür. Kabrin ölü defnedilen kısmı ise şehide klasik mezar yapısı haline gelmiş olan sanduka şeklindedir.¹⁹

IV- Başçeşme Camii'nin yanında bulunan iki kabir: 901/1495-1496 senesinde el-Hac Mustafa ibn el-Hac İlyas tarafından inşa ettirilen camiinin kible tarafında bulunan mezar taşları tarih bakımından şehirde tespit ettiğimiz en eski kitabelerdendir. Kabirler ve mezar taşları tamir görmüş ve taşlardan sadece biri günümüze kadar orijinallliğini muhafaza etmiştir. Recep 909/Aralık 1501 tarihini taşıyan bu kitabede şu ifadeler vardır:

*el-muhtacu ilâ rahmetillahi te'âlâ Hacı Mustafa ibn Hacı İlyas sene 909 fi şehri-i Recep*²⁰

Aynı mezarın diğer yanında ise: *Kale'n-Nebiyyu Aleyhisselam "el-mevtü la yemutune, bel yenkılune min dari'l fenayı ila dari'l-beka..."* hadisi yazılıdır.²¹

¹⁷ Halen mevcudiyetini sürdüren Mevlevi Tekke Camii'nin içinde Sultan Divanî ve soyuna ait kabirler bulunmaktadır.

¹⁸ Resim 4.

¹⁹ Resim 5

²⁰ Resim 6

²¹ Hadis'in tercümesi şöyledir: Peygamber(s.a.v.) buyurdu, " Ölüm yok oluş değildir, bilakis sonu olan bu dünyadan sonsuz olan ebedî âleme yolculuktur" muteber hadis kitaplarında bu hadise rastlayamadık.

V-**Mısırî Camii**'nin avlusunda ve mahalleye adını veren Kasım Paşa'nın kabri sanduka biçiminde yapılmış olup herhangi bir kitabe bulunmamakta ve hangi tarihte yapıldığı bilinmemektedir²².

VI-**Olucak Camii** yanında bulunan ve Çavuşbaş Dede'ye ait olduğu söylenen kabir:

Geçmişte şehrin en büyük mezarlılarından olan Olucak Kabristanından geriye kalan son bir-iki mezar taşına²³. Olucak Camii'nin bahçesinde bulunmaktadır. Resimde de görüldüğü üzere bu taşlar maalesef alelade duvarların kenarına atılmış ve parçalanmıştır. Üzüntü veren diğer bir husus da Çavuşbaş Dedenin kitabesinin tamir esnasında nerede ise tamamının beton içine gömülmüş olmasıdır.

VII- **Çavuşbaş Camii** avlusunda bulunan mevlevî külahlı iki mezar taşı: Bu taşlar muhtemelen Olucak Kabristanı'ndan arta kalmıştır. Camiinin bahçesine sonradan dikilen kitabenin²⁴. ismi ve tarih kısmı olmadığından kime ait olduğu ve hangi tarihte dikildiği anlaşılamıyor.

VIII-**Kadınlar Pazarı**'nda Germiyanoglu Süleyman Şah'a ait tek kabir: Karahisar Sancağı'nın Germiyan Oğullarına bağlı olduğu yıllarda Beylik yapan Süleyman Şah, idarecilik yaptığı sıralarda Mevlevî Şeyhi Sultan Veled'in kızı Mutahhare Hatun ile evlenmiş, bu izdivaçtan Devlet adında bir kızları olmuştur. Devlet hatun büyüyünce Osmanlı şehzadesi Yıldırım Bayezid'le evlendirilmiştir. Kabrin bulunduğu yer daha evvelden aile mezarlığı idiyse de günümüzde varlığını sadece Süleyman Şah'ın kabri sürdürmektedir²⁵.

VIII- **Hacı Aşık Camii Bahçesi**'ndeki kabir: Hacı Aşık Camiinin arka bahçesinde Aşık Mehmed Efendiye ait Nakşî külahlı bir mezar taşı bulunmaktadır. Sonradan yapıldığı anlaşılan mezarın ise herhangi bir özelliği yoktur²⁶.

²² Resim 7.

²³ Resim 8.

²⁴ Resim 9.

²⁵ Resim 10: Mezar taşının üzerinde "*Süleyman Şah el-Germiyanî sene 789/1387*" yazılıdır.

²⁶ Resim 11 Mezar taşının kitabesi şöyledir: "*Hüve'l-Hallaku'l-Bakî/ Menba'i feyzi hudâ Hacı Mehmed Aşık/ etti ma'suk elini canlar birden pervâz/ azm-i lâhut kılıp*

Yukarıda zikri geçen mezarlıklardan başka şehirde tarihi durumu bilinen ancak orijinal kitabeleri bulunmayan çok sayıda kabir bulunmaktadır. Bunların ekserisi günümüzde türbe şeklinde yapılmış olup gerek mezarlıkların gerekse yapıların hehangibir özelliği bulunmamaktadır.

Şehir merkezinde bulunan bütün mezarlıklar kaldırıldıktan sonra belediye, İzmir yolu kenarında yeni bir mezarlık inşasına başlamış ve buraya ilk defin 2 Kasım 1935 te yapılmıştır. Kadınana Mezarlığı'ndaki mahzen sistemi esas alınarak inşa edilen mezarlık hem kapladığı alan, hem de defin şekli ile orijinal bir durum arz etmektedir. Kabirlerin her birisi en az bir, en fazla dört ayrı mahzenden oluşmaktadır. 1935 ten itibaren aileler tarafından satın alınıp kullanılan mezarlıkların ekserisi üç mahzenlidir. Genellikle mahzenlerden birine aileden vefat eden erkekler, diğerine kadınlar, üçüncüsüne de çocuklar defnedilmektedir. Her beş senede yeni bir cenazenin defnedilebildiği bu mahzenlerin baş taraflarında, daha evvel vefat edenlerin kalan kemikleri bırakmak için yerler vardır. Toplam 7380 kabrin bulunduğu mezarlığa 1998 yılının sonuna kadar yaklaşık 33.000 kişi defnedilmiştir. Bu rakamlara bakıldığında her mahzene ortalama beş cenazenin koyulduğu görülür ki bu durum yer tasarrufu bakımından son derece önemlidir. Çünkü İstanbul dahil bir çok şehrimizde tatbik edilen tek mezar uygulaması ve buralara aynı aileden başka cenâzelerin defnedilememesi bir müddet sonra mevcut mezar alanlarının dolmasına ve yeni alanların açılmasına sebep olmaktadır. Halbuki Afyon'da tatbik edilen bu uygulama ile şehirde daha uzun yıllar mezar sıkıntısı çekilmeyeceği görülmektedir.

Son yıllarda Belediye, Asri Mezarlıkta yeni satış yapılacak kabir kalmadığından Bayraktepe diye bilinen yere aynı usul üzere 5158 kabirlik yeni bir mezarlık inşa etmiştir.

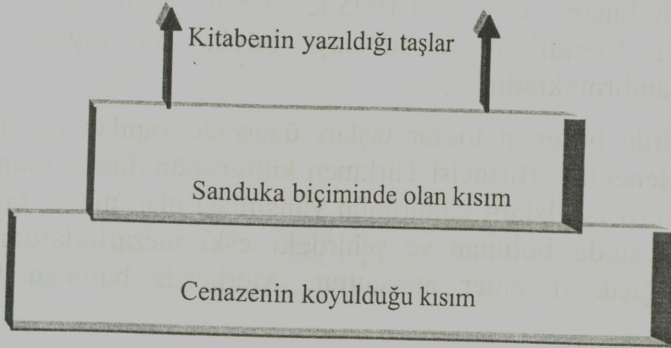
Afyon ilinin eski yerleşim yerlerinden olan Çay ve Bolvadin kazalarında ise hem tarihi dokunun muhafazası, hem de mezar

manzarı lâ da hemir/vardı ol hazret-i Şeyh Halide oldu hemrâz/ cem' edip başına meczûb ile sâlikleri hep Hızır Şah huzurunda ider hefte niyaz/ Kıldı hatif didi tarihini iğaz-ı hüner/ Nakşibendî'de ukbada edince iğaz/ 19 şaban 1264/21 Temmuz 1848".

taşlarının yapısı bakımından merkezle farklılıklar vardır. Bu ilçelerde bulunan mezarlıklar merkezde olduğu gibi talan ve kıyıma uğramamış olduğundan nispeten faydalanılabilecek bir haldedir.

Afyon Konya yolu üzerinde bulunan Çay ilçesinde ikisi eski, biri günümüzde kullanılmakta olan üç mezarlık vardır. Bunlardan en eski olanı kazanın doğu tarafında dağ eteğinde bulunan **Nişankaya Mezarlığı**'dır. Kazada yaşayan yaşlıların naklettiğine göre elli yıl evvel varlığını sürdüren ve kazanın en eski mezarlığı olan bu kabristan günümüzde tamamen harap haldedir. Yakın tarihte yapılan birkaç defin hariç tutulursa kabristandan hemen hemen hiçbir kalıntı yok gibidir. Daha evvel var olduğu söylenen mezar taşları ise yukarıda ifade etmeye çalıştığımız sebeplerle sökülüp parçalanarak yok edilmiştir.

Kazada bulunan ikinci bir eski mezarlık **Yaka Mezarlığı**'dır. Burası Nişankaya Mezarlığı'na göre biraz daha şanslıdır. Çünkü azda olsa gerek ölü gömme gerekse mezar taşlarında kullanılan figürlerle alâkalı bilgi edinilebilecek kalıntılar mevcuttur. Mesela 1218/1803 senesinde vefat eden Alaaddinzâde Ali Çavuş adlı şahsın kabri hem mezar taşının şekli hem de ölü defin işlemleri bakımından önem taşımaktadır. Genel tabiri ile mahzen usulü esas alınarak yapılan kabrin külâhı ise müderris külâhıdır²⁷. Bu tür kabirlerin şekilleri şöyledir:

²⁷ Resim 12.

Osmanlı döneminde önemli kervan yolu üzerinde bulunan Bolvadin Kazası ise hem mezarlıkların muhafazası hem de mezar taşlarının yapısı itibarıyla şehir merkezinden çok farklıdır. Kaza merkezinde bulunan bütün tarihi mezarlıklar, dolayısı ile bunlara ait mezar taşları ve hatta hazireler bile aynen muhafaza edilmiştir. Tahminimize göre geçmişte tek parça halinde bulunan eski mezarlık bu gün arasından yol geçirilerek üç parçaya bölünmüşse de mevcut kabirlerin ve bunlara ait kitabelerin ekserisi yerlerinde durmaktadır. Eski mezarlıklar arasında yukarıda şeklini verdiğimiz kabir tipi yaygındır. Bunların yanında her yerde âdet olduğu veçhiyle normal defin yapılan kabirler de vardır.

Kaza merkezinde bulunan kabirlerin belki de en dikkat çeken yanı şudur: Bilindiği gibi 1925 senesinden sonra her sahada olduğu gibi mezar taşı kitabeleri de Lâtin alfabesi yazılmaya başlanmış ve Osmanlı zamanında kullanılan külâhlar da kullanılmaz olmuştur. Ancak bu durum Bolvadin de hiç yok gibidir. Bilhassa 1925-1950 yılları arasında tesis edilen kabirlerin kitabelerinin nerede ise tamamı Osmanlıca yazıldığı gibi, kullanılan başlıklar da Osmanlı devindeki başlıklar gibidir. Hatta bu hal günümüzde yapılan kabirlerde bile kısmen devam etmektedir²⁸.

Meselâ muhtemelen daha evvel Nakşî dergahı olarak kullanılan mekânda bulunan hazirede mevcut Hoca Abbaszâde Necâti'ye ait olup 1372/1952 tarihli ve müderris külâhlıdır²⁹. Aynı mekânda bulunan ve 1323/1905'te vefat eden Şeyh el-hac Veliyyuddin Efendi'nin Mezar taşı büyük bir mimâri eserin sütunlarını andırmaktadır³⁰.

Şehirde bulunan mezar taşları üzerinde yapılan desenler iki grupta incelenebilir. Birincisi Türkmen kültürünün ifâdesi olan mezar taşları, ikincisi ise İslam kültürünün yansıması olan mezar taşlarıdır. Afyon müzesinde bulunan ve şehirdeki eski mezarlıklardan kalan taşlarda değişik desenler mevcuttur. Merkezde bulunan taşlarda

²⁸ Kazada mevcut eski mezarlığın yanısıra yeni mezarlıkta da bu durumu müşahede etmek mümkündür. Örnek olarak bk. Resim 11

²⁹ Resim 13.

³⁰ Resim 14

desenler farklılık arzederken³¹ Çay ve Bolvadin'deki mezar taşlarında daha çok çiçek ve ağaç işlemleri vardır.

Şehir merkezinde genelde Mevlevi külahlı taşlar çoğunlukta, Bolvadin'de Nakşî külâhlı taşlar günümüze kadar varlığını devam ettirmiş, hatta bugün dahi yapılan mezar taşlarında bu üslup hakim görünmektedir.

Netice olarak şehir merkezinde bulunan sayılamayacak kadar çok mezar taşından günümüze kalan ve geçmiş hakkında bize ciddi ipuçları veren az sayıdaki mezar taşları yetkili makamlar tarafından tescil edilip tarihi eser kapsamında korunmaya alınmalıdır. Özellikle Mürdümek Sultan Mezarlığı'nı hem hurafelerden, hem de bakımsızlıktan kurtarılmalıdır. Aynı şekilde nerede ise asli hüviyetini aynen korumuş olan Bolvadin eski mezarlıkları da ilgililerce tanzim edilerek bu tarihi dokusu bozulmadan korumaya alınmalıdır

³¹ Musa Seyirci-Ahmet Topbaş, *Afyon Karahisar Yöresi Türkmen Mezar Taşları*, İstanbul 1986; Ahmet İlaslı, "Afyon Karahisar Türk İslam Eserleri Müzesindeki Mezar Taşları", *3. Afyon Karahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Afyon 1994, s. 255-257

Resim I: Mürdümeck Sultan'a ait mezar

Resim III: Akmeşced Camii bahçesinde bulunan mezar

Resim II: Mürdümeck Sultan Mezarlığı'nda Aişe binti Mehmed'in kabir taşı

Resim IV: Mevlevî Tekke Camii bahçesinde Namık Kemal'in annesi Fatıma Hatun'un Kabri

Resim V: Otopazarı Camii arkasında bulunan kabir

Resim VII: Mısrı Camii'nin bahçesinde Kasım Paşa'nın mezarı

Resim VI: Başçeşme Camii'nin kible tarafında bulunan kabirler

Resim VIII: Olucak Camii bahçesinde Çavuşbaş Dede'nin mezarı

Resim IX: Çavuşbaş Camii bahçesindeki mezar taşı

Resim XI: Hacı Aşık Camii bahçesindeki kitabe

Resim X: Kadınlar Pazarı'nda Süleyman Şah'ın kabri

Resim XII: Çay'da Alaaddinzâde Ali Çavuş'un mezarı

Resim XIII: Bolvadin'de Hoca Abbaszâde Necati'nin kabri

Resim XIV: Bolvadin'de Şeyh el-hac Veliyyuddin Efendi'nin mezarı